

Konstitucija rada — temelj samoupravne demokracije*

Tomislav Jantol

Fakultet političkih nauka, Zagreb

Sažetak

Radna konstitucija društva znači da je rad temelj društvenih odnosa, a ujedno i medij suodnošenja ljudi kao radnika. Takvoj konstituciji društva primjeren je oblik samoupravne demokracije, u kojoj je *demos* zajednica proizvođača, a *kratein* samoodlučivanje o uvjetima zajedničkoga života. Za razumijevanje političke zbilje socijalističkoga društva značajno je uočiti dijalektiku podvojenoga upravljačkog subjektiviteta proizvođača. Samoupravljanje uspostavlja mehanizme neposrednoga iskazivanja upravljačkoga subjektiviteta proizvođača: neposrednoga odlučivanja u organizacijama udruženoga rada i delegatskoga odlučivanja u društveno-političkim zajednicama. Poteškoće formiranja i iskazivanja klasne volje proizvođača u socijalističkome društvu jesu u materijalnoj osnovi robne proizvodnje koja stvara empirijski pluralizam upravljačke volje proizvođača, koji nije istovjetan njihovoj klasnoj volji.

Raspravljajući o socijalističkom samoupravljanju u povodu studije Jovana Mirića *Pluralizam interesa i samoupravna demokracija*, valja ponajprije utvrditi kakav referentni okvir za našu raspravu ispostavlja ta studija. Nedvojbeno, riječ je o referentnom okviru politologijske tvorbe, ispostavljenom pojmovnom sistematizacijom *političke zbilje* samoupravno organizirana socijalističkog društva.

Što je za političku zbilju samoupravno organizirana socijalističkog društva određujuće? Autor ustvrđuje:

- prvo, *radna konstitucija*,
- drugo, *demokratska organizacija i*,
- treće, *interesna motivacija i legitimacija*.

* Autorizirani tekstovi, što ih objavljujemo pod zajedničkim naslovom *Problemi samoupravne demokracije*, nastali su kao prilozi raspravi u povodu objavljivanja knjige Jovana Mirića *Pluralizam interesa i samoupravna demokracija* (Biblioteka suvremene političke misli, Centar kulturnih djelatnosti, Zagreb 1982), koju je organizirao Centar za idejnoteorijski rad GK SKH Zagreb, 11. siječnja 1983. godine.

Takva formacija političkog bića socijalizma uspostavlja, po autoru, normativno-institucionalnu osnovu i okvir za novi tip društvenih odnosa u radu i upravljanju, za *samoupravne odnose* radnika koji umno, što će reći zajednički, samoupravno i osmišljeno, uređuju svoju razmjenu materije s prirodom i svoje uzajamne odnose.

Radna konstitucija društva omogućuje *demokratsku* i *emancipacijsku* društvenu praksu. *Ustav rada* ovdje znači da je rad *vrhovni autoritet zajednice*, to jest temelj i ishodište društvenih odnosa i, ujedno, medij *suodnošenja* ljudi kao radnika. Društvena jedinka je individualno radno biće društva, a društvo je idealni ukupni radnik. Takva konstitucija društva utemeljuje sebi primjereni oblik: *samoupravnu demokraciju*, u kojoj je *demos zajednica proizvođača*, a kratein *samoodlučivanje* o uvjetima zajedničkog života.

Međutim, socijalističko društvo tek izgrađuje samoupravnu zajednicu oslobođenog rada, i to u historijskim uvjetima još opstojeće klasne podjele društva i, kako kaže autor, dominacije uratka (opredmećenog rada) nad (živim) radom. Otuda evidentna razlika, proturječnost, pa i suprotnost između samoupravne normativne osnove društvenog života i realnih društvenih procesa stihijne reprodukcije klasne nadmoći ne-proizvođača nad proizvodnim radnicima.

Za razumijevanje političke zbilje socijalističkog društva značajno je uočiti dijalektiku *podvojenoga upravljačkog subjektiviteta proizvođača*. Riječ je o tome da je radnička klasa u socijalističkom društvu ponajprije politički vladalac koji putem države tek započinje prisvajati ekonomsku moć. Kao klasa rada, ona funkcije vlasti ne obnaša neposredno, nego posredstvom svojih političkih predstavnika. Budući da je političko predstavništvo ne-proizvođačka privilegija, korisnici te privilegije (profesionalni nosioci funkcija vlasti) prirodno su izloženi tendencijama suprotstavljanja klasnim interesima proizvođača.

Zbog toga političko upravljanje socijalističkim društvom nije samo nekonfliktno utvrđivanje zajedničkih potreba i uvjeta njihova zadovoljavanja, nego, ujedno, proces međusobna suprotstavljanja samoupravne volje proizvođača i upravljačke (nad)moći ne-proizvođača (tj. privredne i političke administracije). Pitanje je: kako proizvođači svoju upravljačku volju — kojom, budući da je ona izraz klasnog interesa za podružtvljavanjem rada i upravljanja, smjeraju ukidanju upravljačkog monopola ne-proizvođača — mogu uopće realizirati, kad sredstvima moći, kojima se ta volja mora posredovati, raspoložu njihovi klasni protivnici?

Ako se politički predstavnici proizvođača nisu posve otudili od svoje klasne osnove, oni mogu biti značajnom polugom klasnog utjecaja proizvođača. Međutim, presudno je ipak to da li i koliko proizvođači sami, bez posrednika, odlučuju o svojoj proizvodnji i društvenom životu. Historijsko značenje socijalističkog samoupravljanja i jest u tome što uspostavlja mehanizme kojima proizvođači neposredno iskazuju svoj upravljački subjektivitet. Riječ je o *neposrednom odlučivanju radnika* u organizacijama udruženog rada i *delegatskom odlučivanju* u društveno-političkim zajednicama.

Ideja neposrednog upravljačkog subjektiviteta (neposrednog samoupravljanja) radnika izraz je pretpostavke da su jedino proizvođači, vlastitom upravljačkom praksom, u stanju autentično izraziti svoje klasne interese, a da njihovi interesi iskazuju istinske društvene potrebe za razvojem proizvodnih snaga i neklasnih proizvodnih odnosa. No, pažljivim razmatranjem društvenih mehanizama kojima proizvođači posređuju svoju klasnu volju odlukom, možemo primijetiti krupne proturječnosti koje bitno otežavaju ne samo da proizvođači svoju upravljačku volju iskažu odlukom, nego i da tu volju uopće formiraju. Riječ je o tome da se na materijalnoj osnovi robne proizvodnje formira empirijski pluralizam upravljačke volje proizvođača koji nije istovjetan njihovoj klasnoj volji: *empirijska volja* proizvođača hoće parcijalno zadovoljenje potreba u okviru danih proizvodnih odnosa, dok njihova *klasna volja* hoće ne samo to, nego i promjenu proizvodnih odnosa. Takva klasna volja, koja nadilazi neposredne interese proizvođača, ne može se formirati neposredno, nego isključivo u procesu organizirana osvještavanja, posredovana *idejno-političkom djelatnošću* klasne avangarde, *znanošću* i *socijalističkim javnim mišljenjem*.

Pri tome valja uočiti da zajednička, klasna volja proizvođača nema neko posebno ishodište, izvan njihovih empirijskih interesa, nego baš u tim interesima. To je rodno mjesto socijalističke demokracije! Politički život socijalističkog društva mora se utemeljiti pluralizmom interesa, ili nije demokratski. No, legitimni pluralizam interesa ne smije prijeći okvir samoupravnih društvenih odnosa, a u tom su okviru legitimni samo oni interesi koji se smjeraju zadovoljiti radom na društvenom vlasništvu sredstava za proizvodnju. Prema tome, osnova socijalističke demokracije nije bilo koji pluralizam interesa nego pluralizam *samoupravnih interesa*. Za razliku od građanske demokracije, u kojoj radni ljudi mogu svoje interese iskazati odlukom isključivo poopćenjem interesa u sferi vlasti, u socijalističkoj demokraciji radni ljudi svoje interese iskazuju odlukom ne samo posredno, putem države, nego i neposredno, upravljačkom praksom *u sferi rada*. To čine tako da u radnim organizacijama svojim odlukama utvrđuju *posebne uvjete* zadovoljavanja svojih materijalnih potreba, a izvan radne organizacije, u društvu, političkim odlukama utvrđuju *opće uvjete* zadovoljavanja materijalnih potreba, te uvjete zadovoljavanja svih drugih potreba. Osobito je značenje samoupravne demokracije u tome što ekonomsko upravljanje u radnim organizacijama nije odvojeno od političkog upravljanja u društvu, nego je, naprotiv, upravljanje u radnim organizacijama ishodištem političkog upravljanja u sferi države. Zbog toga socijalističku demokraciju te vrste treba s pravom nazvati samoupravnom demokracijom.

Realan proces društvenog upravljanja odvija se vrlo složenim tokovima institucionalnog i neinstitucionalnog posredovanja. U institucionalnom sistemu upravljanja, radni ljudi i građani iskazuju svoju volju pluralnim odlučivanjem, osnovica kojeg je u samoupravnom odlučivanju radnih ljudi u organizacijama udruženog rada i građana u mjesnim zajednicama. U organizacijama udruženog rada i mjesnim zajednicama,

upravljačka volja radnih ljudi i građana jednim se dijelom iskazuje konačnom odlukom, dok drugim dijelom predstavlja upravljačku inicijativu za odlučivanje na višim razinama društvenog upravljanja, od kojih je općinska ključna. Općina je, naime, osnovna društveno-politička zajednica. U općinskoj se skupštini različiti interesi radnih ljudi i građana povezuju u jedinstvenu upravljačku odluku, koja ima značenje odluke vlasti. Sistem društvenog upravljanja organiziran je tako da upravljačka volja radnih ljudi i građana s općinske razine odlučivanja izravno prelazi na više razine, na republičku i na razinu Federacije, s tim da je kanalizirana (1) u delegatsku liniju radnih zajednica (VUR), (2) u delegatsku liniju teritorijalnih zajednica (Vijeće mjesnih zajednica i Vijeće općina), te (3) u delegatsku liniju društveno-političkih organizacija (DPV). Uz te kanale delegatskog odlučivanja — koje upravljačku volju radnih ljudi i građana razvrstava u tri grupacije interesa: 1) u grupaciju proizvodnih interesa radnih ljudi, 2) »potrošačkih« interesa građana mjesne zajednice i općine te 3) idejno-političkih interesa građana organiziranih u društveno-političke organizacije — postoji i četvrti kanal: samoupravnih interesnih zajednica, koji je djelomično uključen u proces formiranja odluka vlasti (kao četvrto vijeće skupštine društveno-političke zajednice). Uz te institucionalne mehanizme društvenog upravljanja postoje i drugi, kao što su samoupravno sporazumijevanje i društveno dogovaranje, kojima se, također, formira upravljačka volja radnih ljudi i građana i njihovih najrazličitijih asocijacija. Spomenut ću, naposljetku, još dva mehanizma: mehanizam oblikovanja političke volje u društveno-političkim organizacijama (koje su, također, samo dijelom uključene u sistem skupštinskog odlučivanja), te mehanizam individualne i kolektivne građanske inicijative, koje (mehanizme) ustavni sistem omogućuje.

Proizlazi, dakle, da je društveno-politički sistem socijalističkog samoupravljanja sistem *pluricentričnog odlučivanja*, u kojemu su pojedine točke odlučivanja fiksirane ondje gdje se formiraju pojedine parcijalne, s jedne strane *radne*, s druge strane *teritorijalne* zajednice, a sve točke i razine odlučivanja međusobno su povezane u jedinstveni sistem delegatskog odlučivanja.

Valja obratiti pažnju na nekoliko važnih momenata. Ponajprije, taj sistem predviđa vrlo komplicirani način posredovanja upravljačke volje odlukama: odluke se donose u pojedinim radnim i teritorijalnim zajednicama, u društvenoj osnovi, s intencijom da se tu odlučuje o parcijalnim interesima i, istovremeno, da se ti parcijalni interesi povezuju s općim i zajedničkim društvenim interesima. U takvom se sistemu odlučivanja pojavljuju višestruki problemi, prije svega teškoće koordiniranja između različitih točaka i razina na kojima se odluke donose. Jesu li ove teškoće isključivo tehničke naravi? Djelomično jesu, ali ne treba izgubiti iz vida da je riječ o upravljanju u klasnom društvu, materijalna osnova kojeg je u društvenom podjelom rada utemeljenoj robnoj proizvodnji. A takvo društvo reproducira socijalne (klasne) razlike interesa.

Omogućuje li taj sistem legitimno iskazivanje socijalnih razlika interesa i njihovo nekonfliktno prožimanje? Očigledno, ne omogućuje. In-

stitucionalni sistem društvenog upravljanja omogućuje više *pluralizam subjekata* odlučivanja (tj. nosilaca interesa), nego *pluralizam interesa*. Uz to, vidjeli smo da taj sistem razvrstava cjelokupni pluralizam društvenih interesa u svega tri grupacije: u grupaciju proizvodnih interesa radnih ljudi, u grupaciju »potrošačkih« interesa građana u mjesnoj zajednici i u grupaciju idejno-političkih interesa onog dijela građana koji su organizirani u društveno-političkim organizacijama. Što je s ostalim razlikama interesa? Mogu li se *svi* društveni interesi slobodno iskazivati i osigurati sebi neki stupanj zasebnosti? A što je, naposljetku, s takvim socijalnim razlikama interesa koje imaju karakter klasne polarizacije? Nije teško zaključiti da klasne suprotnosti između tehnokratsko-birokratskog monopola i neposrednih proizvođača bitno utječu na ukupni proces društvenog upravljanja. Nevolja je u tome što je u društvenom upravljanju vrlo malo mehanizama kojima se upravljačka volja proizvođača može samostalno izraziti, bez posredovanja onih organa i institucija u kojima prevlast ima privredna i politička administracija. U uvjetima jako etatizirane materijalne reprodukcije, proizvođači ne samo da ne mogu, bez ogromnih teškoća, izraziti svoje ekonomske i druge interese, nego su izloženi i manipulaciji protiv koje nemaju institucionalno osigurane obrane.

Svoje parcijalne interese proizvođači ne mogu zadovoljiti isključivo radom, jer se uvjeti reprodukcije mijenjaju administrativnom regulativom države. Zbog toga oni svoje interese nastoje ostvariti više promjenom normativnih uvjeta proizvodnje, dakle, političkom regulativom, nego povećanjem proizvodne snage rada. Interesi koji se usmjeravaju prema političkoj regulativi, politiziraju se. Međutim, kako je izvaninstitucionalni prostor društvenog upravljanja pod strogom političkom kontrolom, a institucionalnim je sistemom upravljanje segmentirano u niz zasebnih podsistema u kojima dominira utjecaj profesionalnih upravljača, jasno je da je upravljačka inicijativa proizvođača najčešće umrtvljena čim izađe iz radne sredine u društveni prostor. Istovremeno, politička i privredna administracija proizvodi iluziju da ostvarivanje interesa proizvođača ne ovisi o radu, nego o državnoj regulativi. Time birokracija ne samo bitno utječe na društveno upravljanje nego, ujedno, proizvodi legitimnost svojemu upravljačkom monopolu.

To su elementi političke zbiljnosti našega samoupravno organizirana socijalističkog društva, koje znanstvena teorija ne smije zaobići u svojim analizama. Svaku studiju društveno-političkog sistema socijalističkog samoupravljanja treba prosuđivati u odnosu na to koliko je pridonijela rasvjetljavanju rečenih problema.

Mirić u svojoj studiji osobito naglašeno pokazuje i obrazlaže *historijsko značenje* socijalističkog samoupravljanja, razmatra *osnovnu strukturu društvenih odnosa* utemeljenih u ustavu rada, energično zagovara *demokratsko ustrojstvo* socijalističkog društva i dokazuje *uvjetovanost samoupravne socijalističke demokracije pluralizmom interesa*.

U teorijskoj obrani samoupravne demokracije on s pravom odbacuje svojevrсни teorijski dogmatizam iskaza koji pojmu demokracije pri-

pisuju isključivo značenje građanskog oblika političke organizacije društva, tako da u samoupravnoj demokraciji ne vide *posredovanje negrađanskih oblika* (ne)političke organizacije društvenog života. Ističem značenje Mirićeva određenja demosa kao zajednice proizvođača koji samopravnim inicijativama iz svoje sfere rada utječu na društveno upravljanje, a time se mijenja ne samo demos nego i kratin, tako da vladanje postaje samovladanje, tj. samoupravljanje. Mirić također uspješno dokazuje da demokratsko ustrojstvo socijalističkog društva implicira svestrani pluralizam interesa, ali ne i legitimnost proturadničkih interesa. Ističem uz to njegovo određenje interesa radnika ne kao posebnog, parcijalnog društvenog interesa, nego »interesa konstitucije«. Demokratske konzekvencije takva određenja vrlo su jasne.

Osobito je vrijedno poglavlje o *odgovornosti* nosilaca upravljačkih funkcija. Kome i kako oni odgovaraju: *sebi, historiji* ili svojim *mandatorima*? U odgovornosti nosilaca javnih funkcija krije se jedan od ključnih problema realizacije demokratskoga koncepta socijalizma. U tim dionicama, inače, gdje on govori o odgovornosti i javnosti, dolazi do izražaja rijetka kvaliteta literarne obrade znanstvenog diskursa, naime, da se znanstveni iskazi literarnim figurama učine plastičnijim i čitkijim. Navodim kao primjer prikaz o neodgovornosti na str. 173.

Ova studija ima vrlo malo slabih mjesta, osim ako kao slabost ne ocijenimo pretežno eduktivno-normativistički pristup socijalističkom samoupravljanju, koji osobito dominira onim dijelom teksta koji govori o načelima i historijskom smislu radne konstitucije samoupravne demokracije. Možda bi empirijsko-analitički pristup bio plodonosniji, posebice u iskazima o političkom realitetu, o proturječnostima i suprotnostima društvenog života, ali ne treba izgubiti iz vida da su u nas u opticaju i nedemokratske alternative, pa je o demokratskom značenju samoupravnog socijalizma doista potrebno govoriti i tako kako govori Mirić.

Studija također poziva na raspravu o onome što sama nije zahvalila ili nije do kraja razmotrila, kao što je, primjerice, problem *političkog pluralizma*. Implicira li pluralizam samoupravnih interesa i neke forme političkog pluralizma? Koje? Mislim da pitanje *teritorijalizacije upravljanja* također zaslužuje više pažnje. Da li je teritorijalizacija upravljanja sukladna ideji društvene premoći udruženog rada? Nije li to zapravo oblik dominacije otuđene moći države i općeg interesa nad proizvođačima i njihovim samoupravnim interesima?

Jedno od specifičnih pitanja je i kriterij za prosudbu samoupravnog karaktera odlučivanja. Da li je kriterij u tome *tko* (kao što autor kaže na str. 26) donosi odluke, ili *kakav je smisao* tih odluka (kako to autor kaže na str. 120)? Odgovor na to pitanje omogućio bi pristup jednoj široj temi, naime, pitanju ovisi li određenje demokracije isključivo o tome tko vlada, ili i o tome kako se vlada, odnosno upravlja?

I autorovo označavanje rada kao sinteze subjekta i objekta historije, osobito impliciranje sposobnosti rada za revolucionarnu praksu, nije nepitno; to treba temeljitije raspraviti.

Na kraju, naglašujem da Mirić u ovome svom tekstu snažno afirmira samoupravljanje, ali istovremeno teorijski rehabilitira državu. Po njemu država nije samo instrument otuđene moći suprotstavljene proizvođaču, nego i instrument njegove samoupravne volje. Kad je riječ o tome valja naglasiti da mi još u teoriji robujemo raznim doktrinarnim opterećenjima i zaobilazimo kategorije koje evidentno određuju politički život socijalističkog društva. Mnoge od njih treba teorijski rehabilitirati jer će nam u protivnom analize i nadalje biti ispod razine zbilje.

Možemo kazati da Mirićeva studija o političkoj zbilji socijalističkog društva govori jezikom znanstvene teorije koja je na razini te zbilje.

Tomislav Jantol

**CONSTITUTION OF LABOUR — FOUNDATION OF
SELF-MANAGEMENT DEMOCRACY**

Summary

The labour constitution of the society signifies that labour is the foundation of social relations, and at the same time the medium of mutual relationships of individuals as workers. Such a social constitution entails a form of self-management democracy wherein *demos* is the community of producers and *kratein* autonomous decision-making on the conditions of their common life. To understand the political reality of the socialist society it is important to recognize the dialectic duality of the management subjectivity of producers. Self-management establishes mechanisms for the direct manifestation of the management subjectivity of producers: direct decisions-making in organisations of associated labour and delegational decision-making in socio-political communities. The obstacles to the formulation and expression of the class will of producers in socialist society stem from the material base of commodity production, which gives rise to an empiric pluralism of the management will of producers which is not identical with their class will.